

مذنبول

مجمعیت علمی قرآن کریم

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

قطب تعمیق ایمان دینی
میز توسعه و تعمیق فرهنگ قرآنی
کارگروه مرجعیت علمی قرآن کریم

Bismillah

مذنبول

مجمعیت علمی قرآن کریم

فهرست

درآمد / ۴

مقدمه / ۷

اهداف / ۸

سیاست‌ها / ۹

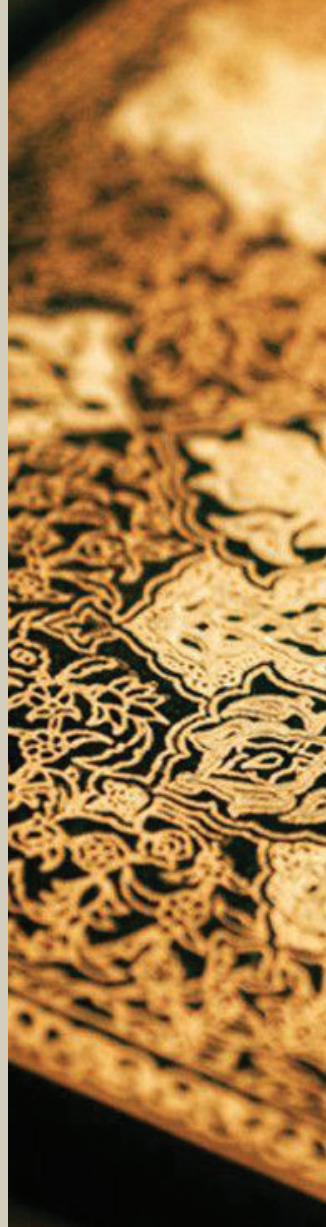
مفاهیم کلیدی / ۹

مبانی و اصول / ۱۰

عرصه‌های مرجعیت علمی قرآن کریم / ۱۰

قلمرو مرجعیت علمی قرآن کریم / ۱۱

گونه‌های اثرگذاری قرآن کریم / ۱۳

درآمد

بحث مرجعیت علمی قرآن کریم نه تنها یک اصل اساسی در حوزه تفکر اسلامی است، بلکه یکی از آرزوهای بزرگان و اندیشمندان مسلمان در طول تاریخ بوده و در دوره معاصر نیز بارها از سوی دانشمندان شیعه مورد تأکید قرار گرفته است. بر این اساس، قرآن باید به عنوان محور مشترک همه مسلمانان قرار بگیرد و در دانش‌های مختلف اعم از اسلامی و انسانی، محور و مدار باشد و شاخصه اصلی حرکت اسلامی در جهان بر مبنای آن شکل بگیرد. در این مسیر، تلاش‌های بی‌دریغی صورت پذیرفته؛ اما ابعاد روش‌شناختی، مبانی نظری و جهت‌گیری‌های کاربردی آن تا به امروز مورد توجه جدی قرار نگرفته و در حوزه تلاش آکادمیک دانشمندان اسلامی نبوده است. البته هر کدام از بزرگان علمی، گوشه‌ای از این مباحث را دنبال کرده‌اند که ما با استفاده از آن سرمایه‌ها می‌توانیم تحقیق و پژوهش در این زمینه را پیش ببریم.

پژوهش‌ها پیرامون مرجعیت علمی قرآن کریم گرچه در امتداد حرکت علمی گذشته است، اما هرگز تکرار گذشته نیست؛ زیرا با این نگاه و با این جهت، تاکنون پژوهش‌های جدی‌ای صورت نگرفته و اگر پژوهشی هم بوده، به صورت پراکنده انجام شده است. این پژوهش‌ها، بیش از هر چیز از نوع پژوهش توسعه‌ای است و وظیفه این گونه پژوهش‌ها برخلاف پژوهش‌های بنیادین و کاربردی، ناظر به افق‌گشایی و بسترسازی برای پژوهش‌های آینده می‌باشد. لذا این نوع تحقیقات بر آن است تا فضاهای جدید مطالعاتی را گشوده و عرصه‌های تازه‌ای را در آن حوزه دانشی شکل دهد.

آسیب‌شناسی علوم موجود بیانگر آن است که علم مدرن در مبانی بینشی و اعتقادی خود، سطوح بالاتر عالم هستی را نادیده می‌گیرد، بر نفی جهان فراطبیعت و معرفت‌های وحیانی اصرار می‌ورزد، به دغدغه‌های بنیادین و معنوی انسان ارج نمی‌نهد و در نهایت، از به کارگیری باورها و ارزش‌های اخلاقی در فعالیت‌های علمی اجتناب داشته و دارد. بنابراین از دیدگاه اسلام باید دید که منابع دینی و به‌ویژه قرآن کریم به‌عنوان کتاب مقدس مسلمانان، چه نوع بینش و نگرشی را به انسان می‌دهد که او بتواند با بهره‌گیری از آن، به علوم و آگاهی‌هایی دست یابد که سیر حیات انسان را با بهروزی و سعادت‌مندی همراه سازد. بر این اساس، پیگیری بحث تحقق مرجعیت علمی قرآن کریم در علوم و دانش‌های ساخت‌یافته بشری، امری ضروری است.

رویکرد مرجعیت علمی قرآن کریم از جایگاه معرفتی این سرچشمه بلند آسمانی و وحیانی در علوم اسلامی، انسانی و طبیعی به‌عنوان عرصه‌های گوناگون علوم سخن به‌میان می‌آورد. همچنین در هر یک از علوم و دانش‌ها، قلمروهای مختلفی به‌عنوان سطوح آن دانش وجود دارد که مرجعیت علمی قرآن کریم به‌دنبال بررسی تأثیر قرآن بر این سطوح دانشی است. برای نمونه، در هر علمی چارچوب‌هایی وجود دارد که بر علوم تأثیرگذار است و متخصصان در هر علمی آنها را می‌پذیرند و با این پیش‌فرض‌ها وارد آن دانش می‌شوند. همچنین در حوزه دانش‌های مختلف، با لایه‌های متفاوت دانش روبه‌رو می‌شویم که از مبادی و مبانی اساسی شروع می‌شود و به کلان‌نظریه‌ها و سپس به خرده‌نظریه‌ها رسیده و از آنجا به گزاره‌ها وارد می‌شود.

این مهم ما را بر آن داشت تا در مرحله نخست با هدف تولید ادبیاتی جدید در راستای مرجعیت علمی قرآن کریم، متن حاضر را با عنوان «منشور مرجعیت علمی قرآن کریم» با انجام پژوهش‌های مختلف و با بهره‌گیری از اساتید حاذق در مطالعات قرآنی و میان‌رشته‌ای علوم، به‌رشته‌ی تحریر درآوریم. این منشور، حاصل تلاش چندساله جمعی از اساتید و صاحب‌نظران حوزوی و دانشگاهی است که در راستای رویکرد

مسأله‌محوری دفتر تبلیغات اسلامی، یکی از محورهای اساسی فعالیت میز تخصصی توسعه و تعمیق فرهنگ قرآنی در قطب تعمیق باورهای دینی، نگاشته شده و پس از آن در شورای راهبری قطب‌های فکری فرهنگی دفتر تبلیغات به‌عنوان یکی از اسناد بالادستی این نهاد علمی، فرهنگی قرار گرفته است. این منشور به‌صورت رسمی از سوی دفتر تبلیغات اسلامی به شورای عالی انقلاب فرهنگی تقدیم گردیده تا مراحل قانونی آن جهت تصویب و ابلاغ به مراکز علمی انجام گردد.

منشور مرجعیت علمی قرآن کریم، پس از ذکر اهداف و سیاست‌ها و همچنین مفهوم‌شناسی دقیق از این واژه و عنوان، به بررسی مبانی، عرصه‌ها، قلمرو و گونه‌های مرجعیت علمی قرآن کریم می‌پردازد. این منشور، به‌عنوان گام نخست در جهت تولید ادبیات علمی براساس قرآن کریم نگاشته شده و ضروری است که در مراحل بعد با همت اساتید، صاحب‌نظران و پژوهشگران، گفتمان‌سازی و جریان‌سازی مرجعیت علمی قرآن کریم در مراکز و نهادهای علمی حوزوی و دانشگاهی تحقق یابد.

در پایان لازم می‌دانم از حمایت‌های حجت الاسلام و المسلمین احمد واعظی، ریاست محترم دفتر تبلیغات اسلامی، حجت الاسلام و المسلمین نجف لک‌زائی، رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و همچنین اعضای محترم کارگروه مرجعیت علمی قرآن کریم حجج الاسلام و المسلمین آقایان عبدالکریم بهجت‌پور، محمدعلی مهدوی راد، محمدعلی رضایی اصفهانی، محمدصادق یوسفی مقدم، محمدفاکر میبدی، غلام‌حسین اعرابی، غلام‌رضا بهروزی لک، محمدعلی میرزایی، شمس‌الله میرجی، سعید بهمنی، مجتبی الهی خراسانی، محمد قطبی، عیسی عیسی‌زاده، محمدعلی مبینی، مرتضی غرهبان و سید اسدالله موسوی عبادی که با صرف وقت خود، پشتیبانی علمی کارگروه را برعهده دارند، سپاسگزاری نمایم. امید آن دارم که خداوند متعال توفیق حرکت در این مسیر ارزش‌مند را بیش از پیش و با قدرتی افزون در سایه توجهات اهل بیت (علیهم‌السلام) به همه ما عنایت فرماید. ان‌شاءالله.

محمد تقی سبحانی

رئیس قطب تعمیق ایمان دینی
دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

مقدمه

خدای تعالی قرآن کریم را به عنوان کتابی جامع، جاودان و آخرین مرجع معرفتی و هدایتی بشر در همه عرصه‌های زندگی بر پیامبر اعظم (ص) نازل کرد و خود محافظت از آن را برعهده گرفت و رسول گرامی اسلام (ص) تمسک جستن به قرآن و عترت را تنها راه گریز از گمراهی اعلام کرد. بی‌تردید مرجعیت علمی، یکی از ابعاد اساسی تمسک جستن معرفتی و عملی به قرآن کریم است. منشور حاضر بر آن است که قرآن کریم باید در همه دانش‌ها و کنش‌های کلان بشری به عنوان راهنمای اساسی و میزان سنجش حقیقت به کار آید و در کنار سایر منابع معرفتی، به عنوان مهم‌ترین مصدر معرفت در میدان تولید دانش نگریسته شود؛ اما به دلایل بسیار، امروزه نه تنها قرآن کریم در علوم انسانی جایگاه مرجعیتی ندارد، بلکه در علوم اسلامی نیز آن‌گونه که باید از قرآن کریم بهره‌برداری نشده است.

نوع نگرش حاکم بر فعالیت‌های علمی در دوران جدید و شیوه تعامل آن با عرصه‌های انسانی موجب شده است که در کنار دستاوردهای مثبت برای بشر، پیامدهای منفی و آثار زیان‌باری نیز به همراه داشته باشد. پیشرفت علم از سویی سطح زندگی بشر را بالا برده و از سوی دیگر، به جهت تفکر حاکم بر آن، آثار نامطلوب فراوانی را در حیات اخلاقی و اجتماعی برجای گذاشته است. از آن‌جا که نگرش حاکم بر علم در دوران معاصر تنها جنبه مادی گرایانه دارد، رشد بشر بیشتر در

جنبه‌های ظاهری بوده و جهات روحی و معنوی وی به انحطاط گراییده است. علم مدرن سطوح بالاتر هستی را نادیده می‌گیرد، بر نفی جهان فراطبیعت و معرفت‌های وحیانی اصرار می‌ورزد، به دغدغه‌های بنیادین و معنوی انسان ارج نمی‌نهد، از به کارگیری باورها و ارزش‌های اخلاقی در فعالیت‌های علمی امتناع می‌ورزد و نسبت به آثار تخریبی نگاه انحصاری خود بی‌تفاوت است. همه اینها نشان‌دهنده آن است که بازگشت علوم به دین، ضروری است و از آن‌جا که اسلام دین حق و قرآن کریم منبع اصلی آن است، ضرورت بازگشت به قرآن در همه علوم آشکار می‌شود. مراد از علم در این منشور هر نوع دانش ساخت‌یافته‌ای است که مجموعه‌ای از مبانی، نظریه‌ها، مسائل و گزاره‌ها را پوشش داده و میان آنها به‌صورتی منسجم و روش‌مند پیوند برقرار می‌کند. این تعریف از علم، همه علوم بشری، اعم از علوم انسانی و طبیعی را شامل می‌شود و همه علوم اسلامی مانند فقه، کلام و اخلاق را دربر می‌گیرد؛ هرچند در گام نخست علوم طبیعی در اولویت این منشور نبوده و تأکید بر علوم انسانی و اسلامی است. بر این اساس، ضروری است که نهادهای علمی و فرهنگی کشور، مرجعیت علمی قرآن کریم را رسالت اساسی خود دانسته و برای تحقق آن، منشور راهبردی مرجعیت علمی قرآن کریم را به‌شرح زیر مبنای راهبری، ستادی و اجرایی قرار دهند.

اهداف

۱. فراهم آوردن زیرساخت‌های علمی جهت تحقق مرجعیت علمی قرآن کریم؛
۲. نهادینه‌شدن مرجعیت قرآن کریم در محتوای علوم و فرآیند تولید علم؛
۳. ابتدای نظام‌های کلان و خرد معرفتی و اجتماعی بر معارف قرآن کریم؛
۴. دستیابی به روش نظام‌یافته در مراجعه و بهره‌گیری از قرآن کریم در علوم؛
۵. زمینه‌سازی و فرهنگ‌سازی در جهت اتکای عالمانه کنشگران فرهنگی اجتماعی به قرآن کریم.

سیاست‌ها

۱. اولویت‌بخشی به آموزه‌های اهل‌بیت (علیهم‌السلام) در مطالعات علمی قرآن کریم؛
۲. پیشبرد رویکرد تمدنی در مطالعات و برنامه‌های مرجعیت علمی قرآن کریم؛
۳. رویکرد سامان‌مند و نظام‌واره به فهم آموزه‌های قرآن کریم؛
۴. اتقان استناد و ضابطه‌مندی مطالعات مرجعیت علمی قرآن کریم؛
۵. زمینه‌سازی جهت هم‌افزایی مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی در تحقق مرجعیت علمی قرآن کریم؛
۶. گسترش مرجعیت علمی قرآن کریم به عرصه‌های پژوهشی، آموزشی و ترویجی علوم.

مفاهیم کلیدی

مرجعیت

مرجعیت به معنای مورد رجوع و محل مراجعه دیگران است و در اصطلاح به معانی مختلفی مانند، اصالت، محوریت، اولیت، اولویت، مهیمن، معیار و منبعیت بودن قرآن اشاره دارد.

علم

مراد از «علم» در عنوان مرجعیت علمی قرآن کریم، دانش‌های سازمان‌یافته و روش‌مند در قالب رشته‌های گوناگون است. این دانش‌ها، شامل کلیه دانش‌های اسلامی، انسانی و طبیعی می‌شود جز آنکه تمرکز سند مرجعیت علمی قرآن کریم بر علوم اسلامی (مانند فقه، کلام و...) و علوم انسانی (مانند تربیت، سیاست، اقتصاد، حقوق، مدیریت، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و...) است.

قرآن کریم

قرآن کریم کتاب آسمانی و منبع اصلی و اساسی مسلمانان است که به عربی مبین، از جانب خداوند بر پیامبر اسلام (ص) به صورت دفعی و تدریجی در مدت ۲۳ سال نازل شده و آن حضرت همه آیات را بر مردم

خواننده و کاتبان وحی، آن را با دقت نوشته و بسیاری از اصحاب آن را حفظ نموده و به تواتر نقل کرده‌اند. معارف و تشریحات قرآن کریم، اعم از معارف مربوط به زندگی فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی در جهت هدایت انسان به کمال نهایی، از جامعیت برخوردار است.

مرجعیت علمی قرآن کریم

مراد از مرجعیت علمی قرآن کریم، اثرگذاری معنادار و روشمند قرآن کریم بر دانش‌های ساخت‌یافته است. این اثرگذاری به گونه‌های مختلف و در عرصه‌های گوناگون دانشی جاری است. البته این اثرگذاری لزوماً به معنای تأثیر مستقیم در همه ابعاد علوم نیست.

مبانی و اصول

۱. جامعیت قرآن کریم؛
۲. جاودانگی قرآن کریم؛
۳. پاسخگوبودن قرآن کریم به نیازهای اساسی انسان و جامعه معاصر؛
۴. جدایی‌ناپذیری قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) به عنوان مفسران واقعی قرآن کریم؛
۵. پذیرش عقل به عنوان منبع شناخت در بهره‌گیری از قرآن کریم؛
۶. بهره‌گیری از تجربه بشری و روش‌های علمی در تولید دانش‌های بشری و تبیین معارف قرآن کریم؛
۷. نظام‌مندی مفاهیم و معارف قرآن کریم.

عرصه‌های مرجعیت علمی قرآن کریم

عرصه‌های مرجعیت علمی قرآن کریم براساس طبقه‌بندی رایج علوم، شامل سه دسته از علوم می‌شود:

۱. علوم اسلامی

علوم اسلامی ناظر به دانش‌هایی است که براساس منابع اسلامی و در بستر تمدن، فرهنگ و حوزه‌های گوناگون اسلامی تدوین شده است؛ مانند: علم فقه، علم کلام، علم اخلاق و ...

۲. علوم انسانی

مراد از علوم انسانی، هر علم ساخت یافته بشری است که بر محور ساحت‌های وجودی انسان و برای کشف بُعدی از ابعاد حیات انسانی تولید شده و امروزه آن را از علوم انسانی به‌شمار می‌آورند.

۳. علوم طبیعی

علوم طبیعی دانش‌هایی هستند که موضوع آنها بررسی ویژگی‌های فیزیکی پدیده‌های طبیعی مبتنی بر شواهد تجربی ناشی از مشاهده و آزمایش است. در علوم طبیعی دانشمندان می‌کوشند تا پدیده‌های طبیعی را با روش علمی و براساس فرآیندهای طبیعی توضیح دهند.

قلمرو و مرجعیت علمی قرآن کریم

مطالعات علمی نسبت به هر یک از دانش‌های ساخت یافته شامل مباحث برون‌علمی و درون‌علمی می‌باشد. بر این اساس، قلمرو و مرجعیت علمی قرآن کریم عبارت است از:

۱. فراعلم و برون‌علم

هر علمی دارای مباحث پایه‌ای و پیش‌فرض‌هایی است که در خود آن علم مورد بررسی قرار نمی‌گیرند و از مباحث فراعلم، برون‌علم یا پیش‌علم به‌شمار می‌آیند و شامل مبانی، اصول موضوعه، مبادی تصویری و تصدیقی علوم هستند. مفاهیم فراعلمی اموری همچون تعریف جهان، انسان و جامعه، چیستی هویت انسان و ابعاد وجودی آن، روش دستیابی به گزاره‌های علمی و تحلیل آنها، شیوه‌های راهبری و مدیریت علوم و فرآیندهای تولید دانش را دربر می‌گیرد. بر این اساس، مباحث فراعلمی عبارت است از:

الف) مبانی و اصول موضوعه علوم

هر دانش ساخت یافته به دسته‌ای از مبانی، اصول پایه و مفاهیم کلان تکیه دارد که به منزله چارچوب آن علم به‌شمار می‌آیند و بر اجزا و ابعاد آن دانش به‌صورت غیرمستقیم تأثیر می‌گذارند. جامعه علمی این مفاهیم را اموری مفروض و مسلم گرفته و در متن دانش‌ها مورد بررسی قرار

نمی‌گیرد. مرجعیت قرآن کریم در این مبانی، اصول پایه و مفاهیم کلان، به معنای سنجش مبانی و مفاهیم دانش‌های موجود از منظر قرآن کریم و پیشنهاد اصول و مبانی جدید برای تحول در دانش‌ها است.

ب) روش‌شناسی

مراد از مرجعیت علمی قرآن در روش‌شناسی، ارزیابی روش‌های گوناگون علوم مختلف از منظر قرآن کریم است و یا ارائه روش‌ها، قواعد و رویکردهای روش‌شناختی نوین می‌باشد.

ج) راهبری و مدیریت علوم

اثرگذاری قرآن کریم بر سیاست‌گذاری و فرآیندهای تولید علم از طریق راهکارهایی چون فرهنگ‌سازی و جریان‌سازی، آینده‌پژوهی، طبقه‌بندی، کاربست و تشکیل نظام‌های پشتیبان صورت می‌پذیرد.

۲. درون‌علمی

مطالعات درون‌علمی، ناظر بر بخش‌های درون هر یک از دانش‌هاست که شامل پنج بخش می‌شود:

الف) مفروضات و اصول پایه دانش

مفروضات و اصول پایه، مجموعه‌ای از مفاهیم و گزاره‌های مربوط به دانشی خاص است که پایه‌های اساسی آن را شکل می‌دهد. موضوع، قلمرو و رویکردهای اساسی هر علمی، تا اندازه بسیاری به این اصول پایه باز می‌گردد.

ب) قواعد و اصول علم

منظور از قواعد و اصول علم، مجموعه‌ای از قضایای عام است که هر چند از جنس گزاره‌ها و مسائل علم به‌شمار می‌آیند، ولی به دلیل عمومیت موضوع و حکم، در کل یا بخشی از دانش جاری می‌شوند. مانند قواعد فقه، قواعد کلام و... از این قواعد در علوم طبیعی و انسانی بیشتر با عنوان «قوانین» نیز یاد می‌شود.

ج) فرضیه‌ها و نظریه‌ها

فرضیه، توضیح پیشنهادی برای تبیین پدیده یا رخداد خاص و قابل آزمون و یا نخستین راه‌حل پژوهش برای حل هر یک از مسائل علوم

است و نظریه، دیدگاه حاصل از فرضیه‌ها است که بر پایهٔ قواعد و قوانین کلی دانش شکل می‌گیرد و پس از آزمون‌یافتگی، تعمیم‌پذیر می‌شوند. با این معنا، قرآن کریم دانشمندان را در ساختار و محتوای فرضیه‌ها و نظریه‌ها، در حوزهٔ علوم اسلامی و انسانی یاری می‌رساند.

د) گزاره‌ها و مسائل علم

گزاره‌های علمی، سنگ بنای استدلال و تعیین‌کنندهٔ مسئلهٔ تحقیق است و محقق را در بررسی پژوهش هدایت می‌کند. مسئلهٔ علمی موقعیتی است که محقق در آن با اشراف بر وضعیت فعلی، وضعیت مطلوب را پی‌جویی می‌کند؛ ولی راه و روش عبور از وضعیت فعلی به وضعیت مطلوب در آن روشن نیست. قرآن کریم نه‌تنها با پیش‌نهادن مسئله‌های علمی به توسعه و تعمیق دانش‌ها کمک می‌کند، بلکه با ارائهٔ زمینه‌های حل مسائل، دانشمندان را به تولید گزاره‌های علمی راهنمایی می‌کند.

ه) مدل‌ها و الگوها

مدل‌ها یا الگوها در علوم، حاصل مجموعه‌ای از گزاره‌ها و نظریه‌ها است که بر پایهٔ قواعد کلی و در یک نظم درونی، عرصه‌ای از قلمرو دانش را در یک سامانهٔ واحد به‌تصویر می‌کشد. مراد از مرجعیت قرآن در الگوها و مدل‌ها آن است که علوم با بهره‌گیری از دستاوردهای خود، الگوها را براساس ساختارها و سازه‌های قرآن تعریف کنند.

گونه‌های اثرگذاری قرآن کریم

با پذیرش این نظریه که قرآن کریم در عرصه‌ها و قلمرو علوم مرجعیت دارد، باید به این پرسش پاسخ داده شود که گونه‌های اثرگذاری قرآن در عرصه‌های پیش‌گفتهٔ علوم چیست؟ چرا که همهٔ این اثرگذاری‌ها یکسان نیست و در هریک از محورهای یادشده باید گونه‌های تأثیر قرآن مشخص گردد و برای هریک از گونه‌ها روش‌شناسی خاصی تعریف شود. گونه‌های مرجعیت علمی قرآن کریم به‌شرح زیر است:

۱. اثرگذاری استنباطی (مرجعیت به‌منزلهٔ منبع)

مرجعیت استنباطی به این معنا است که مبانی، محتوا، روش، اصول و

یا مسائل علم به‌طور مستقیم از قرآن استنباط شود. تولید علم قرآنی مراحل و مراتبی دارد و نخستین مرتبه‌اش مراجعه مستقیم به قرآن برای استخراج گزاره‌ها و شبکه‌ی معنایی موضوع موردنظر است. از این رو، یکی از ساحت‌های مرجعیت قرآن کریم مراجعه به قرآن و بهره‌مندی مستقیم از درون‌مایه‌های آن از طریق تفسیر، اجتهاد و استنباط است. پس منبعیت قرآن به این معنا می‌باشد که مباحث علمی اعم از برون‌علمی یا درون‌علمی، به‌طور مستقیم از درون متن قرآن کریم استخراج شود.

۲. اثرگذاری استلهامی (مرجعیت به‌منزله‌الهام‌بخشی)

اثرگذاری استلهامی قرآن کریم به این معنا است که درباره‌ی مسئله و یا گزاره‌ی علمی موردنظر، مضمون و مفاد مستقیمی به‌طور عینی و اجتهادی در قرآن نیست؛ اما می‌توان از مجموع مفاد آیاتی از قرآن که شامل معارف، احکام، قصص، مواظب و توصیفاتی که درباره‌ی آن مسئله است، دیدگاه خاص قرآن را الهام گرفت. روشن است که در منطق استلهام، میان آنچه ما می‌فهمیم و آنچه در متن قرآن کریم است، دلالت مطابقی، تضمینی و استلزام قطعی وجود ندارد، بلکه برداشتی فراتر از دلالت لفظی در حوزه‌ی فهم است که نیازمند تدوین شیوه و روش خاص خود است.

۳. اثرگذاری استکمالی (مرجعیت به‌منزله‌کمال‌بخشی)

اثرگذاری استکمالی قرآن کریم، به‌معنای کمال‌بخشیدن و تکمیل‌کردن نظریه‌ها و ایده‌های علمی بشری است. بر این اساس، ایده‌ها و نظریه‌های علمی مبتنی بر فهم و عقل بشری، با کمک فهم قرآنی ارتقا و کمال یافته و ابعادی نو برای عقل آشکار می‌گردد که بدون مراجعه به قرآن فهمیده نمی‌شد. در این جا به‌طور مستقل، مطلبی از قرآن استخراج نشده است، بلکه قرآن کریم نظریه و یا ایده‌ای را عمق بخشیده و توسعه می‌دهد.

۴. اثرگذاری حکمیتی (مرجعیت به‌منزله‌میزان)

منظور از اثرگذاری حکمیتی قرآن، تأیید یا رد ایده یا نظریه‌ی علمی است. به این معنا که گاهی یک قاعده یا نظریه و یا یک گزاره‌ی علمی به قرآن کریم عرضه می‌شود و پس از بررسی روشن می‌گردد که قرآن کریم با

مضمون آن موافق است، و یا به کلی آن را رد می‌کند و یا تنها ابعادی از آن را مورد تأیید یا رد قرار می‌دهد. بنابراین، منظور از میزان بودن قرآن کریم به‌گونه حکمیت، همواره رد و یا تأیید کامل نیست، بلکه با مقایسه و داوری قرآن کریم معلوم می‌شود که کدام نظر به‌واقع نزدیک‌تر است و نسبت به نظریه دیگر برتری دارد.

۵. اثرگذاری نگرشی و بینشی (مرجعیت به‌منزله تعیین‌کننده و تغییردهنده نگرش یا بینش)

اثرگذاری نگرشی و بینشی به‌معنای تصرف قرآن کریم در پس‌زمینه‌های معرفت بشری نسبت به انسان و جهان است. با تغییر بینش و نگرش انسان، نگاه او به مبانی و روش‌های بررسی پدیده‌ها و قضایا نیز تغییر می‌کند. بررسی تاریخ علم نشان می‌دهد که تحول‌های اساسی در دانش از مسیر این تغییر اتفاق می‌افتد و با تحول در نگاه انسان به دنیا و انسان، فلسفه، علم و عرصه‌های مدیریت و فناوری نیز دستخوش تغییر و دگرگونی می‌گردد.

